

Питання франкознавства

Лукаш Скупейко

“НЕРІВНОМІРНЕ ТЕМПО Й ПОВНА ВИПАДКОВІСТЬ” (З ІСТОРІЇ ФРАНКОЗНАВСТВА 1880–1940 РР.)

У статті подано огляд франкознавчих досліджень, починаючи від критичних публікацій сучасників І.Франка й завершуючи працями учених радянської доби 1940–50-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: франкознавство, критика, літературно-критичний аналіз, романтизм, реалізм, декадентизм, соціалізм, марксизм, життєпис, стереотип.

Lukash Skupeiko. Unsteady tempo and mere accident (from the history of Franko studies of 1880s–1940s)

This essay provides an overview of I. Franko studies beginning with critical publications of Franko's contemporaries and finishing with works of the Soviet era scholars published in 1940s.

Key words: Franko studies, criticism, literary analysis, romanticism, realism, decadence, socialism, Marxism, biography, stereotype.

Починаючи від перших відгуків, що припадають здебільшого на початок 1880-х рр., постать Івана Франка, його життя й діяльність постійно перебувають у полі зору дослідників – літературознавців, філософів, соціологів, політологів, економістів, фольклористів, етнографів, мовознавців.

Та перш ніж критика звернула належну увагу на писання І.Франка, минуло понад десяток років від часу публікації його вірша “Моя пісня” (1874). Поодинокі згадки у пресі про появу його творів чи невеличкі рецензії, як-то замітка О. Партицького щодо повісті “На дні” (“Зоря”. – 1880. – №20), відгуки Г. Цеглинського на оповідання “Місія” і збірку “З вершин і низин” (“Зоря”, 1887), повідомлення в німецькому журналі “Magazin für die Literatur des In- und Auslandes” про переклад “Фауста” Й.-В. Гете (1882), критичні зауваги В. Горленка (“Киевская старина”, 1885, кн. 2) та Я. Ілговського (“Kraj”, Петербург, 1885, ч. 18) щодо повісті “Захар Беркут”, А. Борковського – про оповідання “Домашній промисл” (“Зоря”, 1888) та небагато інших не давали, звісно ж, уявлення про Франка як письменника, автора відомих уже читачеві повістей “Петрії і Довбушуки”, “Воа constrictor”, “Борислав сміється”, численних оповідань та перекладів із зарубіжних літератур, значного літературно-критичного доробку, поетичної збірки “З вершин і низин” (1887) тощо.

Однією з основних причин “замовчування” Франка була передусім відсутність традицій літературно-критичного аналізу або, кажучи його ж словами, “недостача об’єктивної критики і ширших поглядів літературних” [10, 246] у середовищі тодішнього галицького бомонду. Водночас цьому “сприяли” також різкі критичні виступи молодого письменника проти консерватизму галицької інтелігенції та “слава” соціаліста, “знаного руській публічності, – як писав, очевидно, не без упередження О. Партицький, – з численних розправ судових”. Все це створювало навколо Франка-письменника ореол суспільної неблагонадійності й навіть страху перед ним. “Інтелігентні, меткі хлопці, особливо Франко, незвичайний ум, цілий Львів його боїться” [цит. за: 4, 31], – констатував польський соціаліст А. Домбровський, познайомившись із молодими русинами-радикалами.

У щойно вказаних, здебільшого принагідних, замітках і рецензіях деякі дослідники вбачали “почини франкознавства” (Я. Гординський), хоч, звісно, йшлося лише про перші підступи до творчості письменника, а не її системне вивчення. Натомість широкої популярності як письменник, критик і громадський діяч Франко набуває в 1890-х роках, про що свідчать кілька епізодів його творчої біографії, а саме: вихід у світ 1893 р. третьої частини (2 відділ) “Історії літератури руської” О. Огоновського, у якій було розміщено просторий розділ (167 с.) про його життя і творчість; полеміка з В. Щуратом щодо Франкового декадентства та збірки “Зів’яле листя”; публікація в німецькому журналі “Die Zeit” (1897) статті “Ein Dichter des Verrathes” (“Поет зради”), що набула значного розголосу, зокрема, в польській пресі, видання в перекладі польською мовою “Галицьких образків” із власною передмовою “Дещо про себе самого” та 25-літній ювілей літературної діяльності письменника (1898).

Розділ “Іван Франко” в “Історії...” О. Огоновського – перший систематизований огляд життя і творчості письменника. За жанром це критико-біографічний нарис. У ньому достатньо повно висвітлені біографічні відомості – дата й місце народження, дитинство, родина, роки й умови навчання тощо, розкрита діяльність молодого Франка в галицьких виданнях, зокрема в “Академічному кружку”, в редакціях таких журналів, як “Друг”, “Громадський друг”, “Дзвін”, “Молот”, “Світ”, “Діло”, “Зоря”, “Народ”, “Дрібна бібліотека”, а також у польських часописах. Особливу увагу дослідник звертає на гімназійну і студентську лектуру Франка, називаючи багатьох авторів європейської літератури, що мали вплив на становлення його таланту, як-то Гомер, Софокл, Тацій, Шекспір, Шиллер, Міцкевич, Словацький, Гете, Гейне, Шпільгаген, Гюго, Золя, Флобер, Діккенс, Тургенєв, Толстой, Чернишевський та ін., а з українських – Куліш, Шевченко, Марко Вовчок, О. Стороженко, Панас Мирний, С. Руданський. Водночас Огоновський вказує також на роль М. Драгоманова у формуванні світогляду Франка, зокрема його прихильності до ідеалів соціалізму, на участь у радикальному русі галицької молоді та пов’язані з ним арешти (1877, 1880, 1889) письменника тощо.

Слід зазначити, що у своїх викладах Огоновський спирався в основному на *curriculum vitae* (життєпис) Франка, написаний ним у листі до М. Драгоманова у квітні 1890 р. [11, 240-252] й опублікований того ж року у збірнику оповідань “В поті чола”, а також на відомості, почерпнуті з періодичних видань, насамперед галицьких і польських, у яких друкувалися твори письменника. Тому біографічна частина розділу ґрунтується на докладному фактичному матеріалі, доступному на той час, і відображає основні віхи літературної, видавничої, перекладацької, науково-публіцистичної й суспільно-політичної діяльності Франка.

Проте загальна картина еволюції письменника в інтерпретації Огоновського окреслена спрощено-схематично й виглядає як поступовий зсув від “напрямку романтично-національного” в ранній творчості (“Баляди і розкази”, 1876) і, починаючи з 1878 р., тобто часу зносин із Драгомановим, до крайнього радикалізму, позитивізму й реалізму або ж як своєрідне балансування між романтизмом і реалізмом. Вияв цієї тенденції автор “Історії...” демонструє, розглядаючи такі поетичні твори, як “Товаришам з тюрми”, “Каменярі”, “Веснянка”, “Думи пролетарія”, “Пісня будучини”, пройняті радикальними ідеями, та поеми “Панські жарти” і “Смерть Каїна”. Подібний підхід застосовано також при розгляді прози, зокрема повістей “Петрії і Довбушуки”, “Воа constrictor”, “Борислав сміється”, “Захар Беркут”, “На дні”, збірки “В поті чола”, низки оповідань тощо. Скажімо, перша повість “Петрії і Довбушуки”, на думку Огоновського, написана в “романтично-національному” стилі, у ній превалює “романтичність”, навіть з елементами містицизму й фантастики, натомість

в оповіданнях “Ріпник”, “На роботі” і “Навернений грішник”, опублікованих у “Друзі” (1877) під назвою “Борислав”, Франко “з крайнього романтика став реалістом”. Поєднання “хисту реаліста-художника” зі “зразками романтизму” виявляється також у повістях “Воа constrictor”, “Борислав сміється”, “Захар Беркут”, у більшості оповідань збірника “В поті чола” та ін. Водночас супроти цього “принадного романтично-реального писання” виокремлена “сумовито-понура, реалістична картина” повісті “На дні”. У кінцевому підсумку Огоновський доходить висновку: “А вже ж по вродженому талантові Франкові писати б найпаче такі повістки, котрі визначаються напрямом реальним з закраскою романтичною (прим. “Лесишина челядь”), а позаяк у нього є рідкий дар обсервації, то й прекрасними вважаються ті повістки, що їх можна назвати фотографіями з життя (“Грицева шкільна наука”, “Schön-Schreiben”, “Пироги з чорницями”). Більші ж повісті Франка (“Захар Беркут”, “Воа constrictor”, “На дні”) були б зовсім вдовольняючими, коли б в них не проявлялась ідея тенденційна (“Захар Беркут”) та коли б психологічними студіями автора не витворювались подекуди сенсаційні або й неприродні ситуації (“Воа constrictor”, “На дні”) [7, 1063-1064]. І далі: “Авжеж, ніде правди діти, з природи є він ідеалістом і з’являє наклон до романтизму. Хоча ж він зриває з давніми традиціями суспільності, проповідуючи позитивізм в науці і вірі, то все ж в деяких його найновіших поезіях і повістях (“Панські жарти”, “Чума”, “Без праці”) виринають такі думки, які не суть пристібні до змагань радикальних” [7, 1072].

Розгляд художніх творів Огоновський доповнює докладним переліком розвідок і статей Франка з галузі історії, літератури, соціології, етнографії, критики, а також списком його перекладів, вказуючи цим на розмаїтість його таланту та “неабияку плодovitи творчість у всіх напрямках словесного життя” [7, 1071].

Як відомо, “Історія...” Огоновського і, зокрема, розділ “Іван Франко” були неоднозначно оцінені й самим Франком, і наступними дослідниками (С. Єфремов, Л. Білецький, Д. Чижевський) передусім щодо історизму / неісторизму, методології дослідження, превалювання біографізму і переказу змісту творів замість їх літературно-критичного аналізу тощо. Проте ця праця залишається непроминальним фактом в історії української літератури, а розділ “Іван Франко” – першим критико-біографічним портретом, що найповніше окреслював діяльність Франка у різних сферах суспільного й культурного життя, зрештою, надавав автору статус-кво письменника, вписуючи його творчість в український історико-літературний процес. Тому цього дослідника небезпідставно вважають “фундатором франкознавства” (І. Денисюк). До того ж, незважаючи на певні методологічні незграбності, Огоновському вдається виокремити одну з фундаментальних колізій – романтизму / реалізму у творчості Франка, яка й донині залишається дискусійною в колі франкознавців.

Ще одна не менш гостра франкознавча колізія була спровокована появою другого видання збірки “З вершин і низин” (1893), що вміщувала, зокрема, цикл “Веснянки” та перший “жмуток” “Зів’ялого листя”. В. Щурат у статті “Літературні портрети. І. Др. Іван Франко” (Зоря. – 1896. – №2. – С. 36) виокремлює ці цикли як “чисту лірику” Франка (на відміну від його “агітаційної й епічної поезії”), назвавши її “об’явом декадентизму в українсько-руській літературі”, щоправда, із суттєвим застереженням: “розуміється, тоді, коли під декадентизмом будемо розуміти не ті оригінальні поетичні замаху, в котрих Макс Нордау бачить признаки умових хворіб, але розумне і артистичним змислом ведене змагання до витвору свіжих оригінальних помислів, образів, зворотів мови й форм”.

Незважаючи на це, така оцінка викликала з боку Франка негативну реакцію, виражену у відомому вірші “Декадент” (Зоря. – 1896. – №17. – С. 326). Вірш

опубліковано в час, коли Франко завершував роботу над підготовкою збірки "Зів'яле листя" як окремого видання (1896), тому навряд чи його реакція була спонтанною. До того ж у передмові, пояснюючи мінорні настрої ліричного героя, автор розповів про нібито занотовану в щоденнику "історію" нещасливого кохання свого "бідного приятеля", недвозначно наголошуючи цим на власне літературному, а не автобіографічному значенні "ліричної драми". А згадані наприкінці Вертер і слова Гете "Sei ein Mann und folge mir nicht nach!" ("Будь мужньою людиною і не йди моїм слідом!"), написані на одному з екземплярів його книжки, підштовхували також до аналогії "Зів'ялого листя" з відомим твором німецького автора.

Вірш "Декадент" та обурення Франка В. Щурат сприйняв як "непорозуміння", а вихід збірки "Зів'яле листя" (1896) дав йому привід для нової розмови про "ліричну драму" у статті "Поезія зів'ялого листя в виду суспільних задач штуки" (Зоря. – 1897. – Ч. 5-7). Рецензент тут дотримується тих же настанов, що і в першій статті, вважаючи "Зів'яле листя" "взірцем декадентської поезії в кращім значінню слова", яка за красою й оригінальністю вислову, добірністю поетичних зворотів і поетичною свіжістю перевищує все дотепер написане поетом. Водночас були зроблені посутні зауваження, що стосувалися, зокрема, надмірної риторичності окремих фраз, неправильного наголошування слів, надуживання полонізмами, неточності вислову й римування, мелодійності вірша тощо. Звернено увагу також на "свобідне наслідування" поеми "L'arologie du diable" французького поета Жана Рішпена, перегуки з буддизмом і деякими мотивами збірки Яна Каспровича "Miłość" та ін. У підсумку В. Щурат, покликаючись на М. Нордау і розуміння мистецтва "в виду суспільних задач" ("підносити народ в його власних очах, вчити його пошанування для самого себе"), доходить висновку про "Зів'яле листя" як, по суті, "поезію песимізму": "А тепер спитаю: чи сповнить ту демократичну задачу поезія песимізму, поезія зів'ялого листя? Може, але хіба лиш тоді, коли вщиплюванням песимізму вдасться уздоровити хоч одного песиміста, так як віспуватого вщиплюванням віспи. Та чи вдасться?..".

У щойно означеній колізії кожен з авторів, критик і поет, залишилися при своїй думці. Погляд на збірку "Зів'яле листя" під кутом зору автобіографізму й домінування в ній лише "песимістичних тонів" Франко вважав одностороннім і таким, що не дає змоги збагнути весь зміст "ліричної драми" та її "самостійне" літературне значення. У короткому передньому слові (листопад 1910 р.) до другого видання збірки (1911) письменник ще раз нагадав, що йдеться, власне, про "літературну фікцію", а не особу автора, називаючи водночас ці ліричні твори "найсуб'єктивнішими" з усіх, що з'явилися від часу автобіографічної поезії Шевченка, і при цьому "найбільш об'єктивними" у способі відтворення складних людських почуттів.

Отже, у трактуванні "ліричної драми" Франка від самого початку намітилося коло дискусійних питань, які, по суті, визначили її подальшу критичну історію, а саме: вияв суб'єктивістських і декадентських тенденцій, автобіографізм, літературність і правдоподібність, буддизм, об'єктивізм і раціоналізм у змалюванні складних душевних настроїв тощо. З різними акцентами (часто в залежності від кон'юнктури) ці "плюси і мінуси" (Г. Костельник) "ліричної драми" поета знайшли відображення у працях більшості дослідників, які зверталися до аналізу "Зів'ялого листя" (А. Крушельницький, С. Єфремов, П. Филипович, М. Євшан, М. Зеров, Б. Кравців, Л. Луців, І. Денисюк і В. Корнійчук та ін.). Альтернативу біографічному трактуванню Франкової збірки запропонував Я. Ярема у розвідці "До проблеми ідейного змісту "ліричної драми" Ів. Франка "Зів'яле листя" (Франко Іван. Статті і матеріали: Зб. І. – Львів, 1948. – С. 91-123;

повний текст див.: [12, 58-107]), у якій автор розглядає її насамперед як художню й історико-літературне явище, не просто як збірку інтимної лірики, а як власне “ліричну драму” – цілісний завершений твір, що пов’язаний не так з особистими колізіями в житті поета, як із його творчою біографією, а також із подібними зразками світової літератури. На аспекті літературності й інтертекстуальності твору свого часу зосередив увагу С. Гординський у статті “Франкові “Квіти зла”: У 100-річчя народження поета” (1956), провівши паралель між “Зів’ялим листям” і бодлерівськими “Квітами зла”, а серед сучасних дослідників такий підхід знайшов продовження у розвідках М. Кодака, М. Ільницького та ін.

Середина 1890-х рр. – це період творчого злету Франка: він здобуває не лише славу “першорядного українського письменника” (В. Щурат), а й визнання як дослідник історії літератури, автор ґрунтовних наукових праць, публіцист і політик. Водночас це були також роки його “гірких досвідів і розчарувань” (В. Щурат), пов’язаних із невдалими спробами викладацької кар’єри на кафедрі Львівського університету та балотування до австрійського парламенту. У контексті цих подій з’являються стаття “Ein Dichter des Verrates” (“Поет зради”) у віденському тижневику “Die Zeit” (1897. – Bd. XI. – №136), присвячена темі зрадництва (валенродизму) у творчості А. Міцкевича, та вступна стаття “Niесо o sobie samym” (“Дещо про себе самого”) (1895) до польськомовного видання “Галицьких образків” (у зв’язку з виборами видання надійшло у продаж лише 1897 р., відразу ж після появи статті про Міцкевича), у якій Франко висловив свою нелюбов до “патентованого” українського й польського патріотизму. Обидві праці набули значного розголосу серед галицької і польської суспільності, особливо у польськомовній пресі (близько 60 позицій) [3, 11-15], а автора оголосили “зрадником Руси” й ворогом польщизни водночас.

Порушена у процесі полеміки ціла низка питань, а саме: патріотизм, валенродизм, політична зрада, угодовство, національна єдність, соціальна солідарність, радикалізм, соціалізм, марксизм, націонал-демократизм тощо, – виразно вказує на *ідеологічну* домінанту тодішнього франкознавства, яке під впливом певної політичної кон’юнктури чи партійної доктрини було спрямоване здебільшого не так на Франкові тексти, як на надиктовану злобою дня потребу, а інколи й особисту амбіцію, особливо коли йдеться про критиків старшого покоління. Поняття “позитивізм”, “реалізм”, “радикалізм”, “соціалізм” часто виступали в одному семантичному колі як стосовно публіцистичних праць і політичної діяльності Франка, так і його художніх творів.

Важливою подією в осмисленні творчості Франка та його ролі в культурному і громадському житті стало відзначення 25-ліття його літературної діяльності. З цієї нагоди виходить перший бібліографічний реєстр творів письменника – “Спис творів Івана Франка за перше 25-ліття його літературної діяльності (1874–1898). На пам’ять його ювілея 30 жовтня 1898 р.” (1898. – 127 с.), підготовлений М. Павликом, та альманах “Привіт д-ру Івану Франку в 25-літній ювілей літературної діяльності складають українсько-руські письменники” (Львів, 1898. – 240 с.), у якому взяли участь В. Гнатюк, Леся Українка, М. Грушевський, Олена Пчілка, І. Стешенко, Хв. Вовк, І. Карпенко-Карий, Н. Кобринська, Гр. Коваленко, І. Левицький, В. Самійленко, Уляна Кравченко, Климентія Попович, Є. Ярошинська. З промовама на ювілеї виступили В. Гнатюк, М. Грушевський, Н. Кобринська, М. Павлик та ін. Надійшли також вітання з Відня, Праги, Софії, Варшави, Кракова, Москви, Петербурга, Америки, Києва, Чернігова, Полтави, Одеси та багатьох інших культурних осередків, і все це в сукупності засвідчувало факт визнання таланту і здобутків Франка як в Україні, так і поза її межами.

А для самого письменника перипетії, пов’язані з виборами, міжпартійною боротьбою й національними змаганнями, стали приводом для переосмислення

своїх життєвих пріоритетів: він позбувається радикалістських ілюзій і, зрештою, відходить від активної участі в політичному житті – “зістається безпартійним” (М. Возняк). То було завершення “доби радикалізму” (драгоманівського періоду) в його світогляді й діяльності: “Драгоманівська лінія у світогляді Франка вже була зламана” (М. Мочульський). Натомість усі зусилля тепер письменник спрямовує у сферу науки й літератури: “Я аж до 1897 року стояв, так сказати б, у центрі цього (радикального. – Л.С.) руху, і тільки в 1898 році відсунувся від нього, щоб цілком присвятити себе літературній і науковій діяльності”.

Із початком 1900-х років змінюються акценти не лише в діяльності самого Франка, а й в осмисленні його творчості. Критика починає більше уваги звертати на художні здобутки письменника, відомості про нього з’являються в енциклопедичних виданнях (Энциклопедический словарь. Изд. Ф.А. Брокгауза и И.А. Ефрона. – СПб., 1902. – Т. XXXVI. – П/т. 71. – С. 473-476 – стаття А. Кримського; Большая энциклопедия Товарищества “Просвещение”. – СПб., 1905. – Т. 19. – С. 348-350 – стаття Б. Грінченка; Encyklopedia. Zbiór wiadomości z wszystkich gałęzi wiedzy / Wyd. 2. Uzupełnienia. – Lwów, 1905–1907. – S. 667 – стаття О. Колесси; Народная энциклопедия научных и прикладных знаний. – Т. VII. Языкознание и история. – М., 1911. – С. 589 та ін.), у загальних оглядах української (Б. Лепкий, М. Мочульський, М. Лозинський, В. Морачевський, Р. Сембратович, О. Колесса) і слов’янських (В. Ягич, А. Яцимирський, Ю. Карасек) літератур, у німецькомовних та слов’янських періодичних виданнях тощо. Поряд із рецензіями на художні твори та наукові праці (М. Грушевський, О. Маковей, В. Щурат, В. Доманицький, М. Гудзій, В. Перетц, Г. Хоткевич, І. Крип’якевич, Т. Флоринський, М. Сперанський, Г. Брандес, А. Брюкнер, Ю. Полівка) із розвідками монографічного плану (звісно, із різним рівнем узагальнення) виступають С. Єфремов, М. Євшан, А. Крушельницький, М. Сумцов, М. Лозинський, І. Сперанський, Я. Ярема та ін.

Висловлене ще М. Грушевським на 25-літньому ювілеї твердження про Франка як найчільнішу постать у культурному і суспільному житті України останньої чверті ХІХ – початку ХХ ст. стає провідною сентенцією більшості цих досліджень, і він, після нещодавніх гонінь і відвертої обструкції, здобуває славу речника національно-культурних змагань та ідеалів. Скажімо, М. Возняк писав: “Від смерті Шевченка поза Михайлом Драгомановим ніхто з українців не здобув собі більшого імені на всіх українських землях, як в австрійській, так і російській Україні, ні один із українських письменників поза Шевченком не має такого розголосу межі чужими, слов’янським та неслов’янськими народами, як др. Іван Франко” [1, 5].

Однією з перших у цей період з’являється праця С. Єфремова “Певець борьбы и контрастов” (Київ. старина. – 1903. – Т. 83. – Кн. 11. – С. 284-332), яка, власне, апологізувала метафору Франка-борця в осмисленні його творчості. Згодом вийшло друге, доповнене видання цієї праці українською мовою під назвою “Співець боротьби і контрастів” (К.: Вік, 1913. – 208 с.).

Із колізії Франка як громадського й політичного діяча та Франка-художника слова починає свої міркування А. Крушельницький у книжці “Літературні характеристики українських письменників. Іван Франко” (Коломия, 1909. – 279 с.) – по суті, першому монографічному дослідженні такого обсягу. Автор зосереджує увагу в основному на характеристиці поезії, вважаючи, що саме в ній полягає “головна сила” Франка як письменника, проте розглядає її у проекції на його суспільну діяльність та як “частину і то вельми важну частину його біографії”, загалом демонструючи біографічно-описовий спосіб аналізу. Поетичну творчість Франка дослідник поділяє на кілька періодів і жанрових різновидів – “суспільницьку” (тенденційну), яка переважає у першу добу, “чисто особисту” (“Осінні думи”, “Нічні думи”, “Скорбні пісні”, “Тюремні сонети”,

особливо “Зів’яле листя”) та філософську (“Мій Ізмарагд”, “Semper tiro”, “Смерть Каїна”, “Мойсей”), а в поступовому перетворенні поета-агітатора, запального проповідника ідей поступу (“поет був каменярем поступу”) на “спокійного обсерватора життя” (поезія останньої доби – “твори поетового духа, різьблені sub specie aeternitatis [з погляду вічності]”) А. Крушельницький вбачає ознаки його творчої еволюції.

Із подібною дилемою стикається також М. Євшан, автор статті “Поетична творчість Івана Франка” (Українська хата. – 1910. – Кн. 7/8. – С. 458-465) та нарису “Іван Франко (Нарис його літературної діяльності)” (ЛНВ. – 1913. – Т. 63. – Кн. 9. – С. 269-290), але тут вона постає в дещо іншому плані – не як непримиренна суперечність, а як внутрішня колізія Франкової особистості: “суспільний робітник боровся з поетом – і тільки в цій боротьбі скристалізувалася його психіка” [2, 136]. У цьому сенсі Франко завжди залишався “типичним суспільником”, для якого зорієнтованість на “*суспільну службу*” – все одно, чи йшлося про наукову працю, чи публіцистичну, чи літературну – була світоглядним переконанням й основним принципом життя. Тому його поезію, особливо першого двадцятиліття, слід розглядати в контексті її суспільних функцій або принаймні як одну з її форм. “Се звичайно не осуджує її, коли вона тільки може витримати критику, – зауважував М. Євшан, – але се робить її вузькою, дає їй спеціальні цілі і чинить близькою тільки для спеціальної, дібраної громади читачів” [2, 143]. А теоретичною основою такого розуміння стали сформульовані Франком у статті “Література, її завдання і найважливіші ціхи” (1878) принципи “наукового реалізму” й “поступової тенденції” як засадничі концепти розвитку літератури.

Із початком 1890-х років, вважав М. Євшан, завершується “період кристалізації” Франка-поета. Кризь громадянські й соціальні мотиви починає проглядати особистість, образ митця-суспільника щораз виразніше набуває індивідуальних прикмет. Особливо яскравий приклад – збірка “З вершин і низин”: якщо у першому виданні Франко постає як автор гімнів, закликів, програмових тирад, то у другім – внутрішній зміст душі поета, вияв його *індивідуальності*, яка, однак, на повний голос заявила про себе трохи згодом – у збірці “Зів’яле листя”. У літературно-естетичному плані це було свідченням трансформації принципів реалізму, “краху натуралістичної *доктрини*”, і з цього часу починається третя доба в розвитку Франкової творчості.

Із поемою “Мойсей” (1905) пов’язані нові аспекти в розвитку франкознавства. Крім коротких відгуків у пресі (“Артистичний вісник”, “Буковина”, “Діло”, “Slovanský Přehled”, “Ukrainische Rundschau”) на видання твору, з’являються характеристика поеми в “Літературно-критичних нарисах” (Станіславів, 1908) А. Крушельницького та його ж “Літературних характеристиках...” (1909), стаття М. Євшана “Пісня про Мойсея (Студія над твором І.Франка)” (Будучність. – 1909. – №1. – С. 8-10; №2. – С. 24-27) та порівняльно-аналітична розвідка Я. Яреми “Мойсей. Поема Івана Франка. Критична студія” (Тернопіль, 1912. – 59 с.). У праці Я. Яреми “Мойсей” постає в зіставленні з поемою польського поета-романтика Ю. Словацького “Ангеллі”. Знаходячи спільне й відмінне в обох творах, дослідник доходить висновку про необхідність порівняльно-типологічного аналізу поеми Франка. Хоч ця розвідка викликала критичні відгуки деяких дослідників саме за її “методу” (М.Євшан), та все ж ця “метода” відкривала нові перспективи у франкознавстві. Слід зазначити також, що сам Франко у передмові до другого видання “Мойсея” [8, 201-211] схвально поставився до “совісного” тлумачення його твору А. Крушельницьким і Я. Яремою, але аналогію з поемою Ю. Словацького вважав “дуже далекою”, особливо щодо провідного “настрою” обох творів.

Певне пошвавлення інтересу до постаті Франка відбувається у зв'язку з його 50-літнім ювілеєм та 40-літтям літературної діяльності. З'являються численні повідомлення з цієї нагоди в українській, польській, австрійській, німецькій, російській, чеській, словацькій пресі, публікуються матеріали як інформативно-біографічного, так і дослідницького плану (М. Грушевський, С. Єфремов, М. Євшан, А. Крушельницький, С. Петлюра, М. Яцків, М. Возняк, Г. Хоткевич та ін.). Водночас з'являються розвідки конкретно-тематичного спрямування, присвячені, зокрема, питанням світогляду й публіцистики Франка (Р. Заклинський), його наукової діяльності (О. Колесса), педагогічних поглядів (А. Крушельницький, І. Юцишин), музикознавства (Ф. Колесса) тощо. Велику зацікавленість серед дослідників викликають наукові праці Франка, зокрема: "До історії українського вертепа" (1906) – І. Полівка, М. Мочульський, В. Перетц, М. Возняк, R. Kaindl; "Пісня про сліпця і хромця" (1906) – В. Гнатюк, Т. Флоринський, І. Єрьомін; "Святий Климент у Корсуні" (1906) – О. Брюкнер, Ч. Зібрт, К. Харлампович, С. Шестаков; "Студії над українськими народними піснями" (1907–1912) – В. Гнатюк, І. Кревецький, І. Полівка, R. Kaindl, І. Крип'якевич, В. Щурат; "Апокрифи і легенди з українських рукописів" (1910) – М. Возняк, М. Гудзій. На честь ювіляра був підготовлений збірник "Привіт Іванові Франкові в сороколітє його письменської праці. 1874–1914" (1916), у якому взяла участь значна кількість українських і зарубіжних учених і письменників, зокрема В. Короленко, М. Горький, Леся Українка, Хв. Вовк, Уляна Кравченко, В. Ягич, А. Шахматов, О. Брюкнер, З. Кузеля, І. Полівка, М. Сумцов, В. Щурат, Я. Гординський, І. Свенцицький та ін.

Щодо окремих публікацій Франко виступив у статті "В інтересі правди" (1913) зі спростуваннями стосовно висвітлення деяких біографічних фактів (дитячі роки, арешт і перебування під слідством 1877–1878 рр.) та оцінки його ранньої творчості. Зокрема, йшлося про розвідку І. Юцишина "Іван Франко як педагог. З нагоди 40-літнього ювілею літературної діяльності" (Учитель. – 1913-1914. – Річн. XXVI-XXVII. – Чч. 1-10), автор якої, на думку Франка, некритично поставився до праць М. Возняка і С. Єфремова, повторивши допущені ними неточності й безпідставні осуди. Простора стаття першого, опублікована в календарі товариства "Просвіта" за 1913 р., "дуже багата на помилки, непорозуміння та стилістичні й речові незручності" [9, 227], другий "шокрок у своїх статтях <...> робить помилки", "наскрізь неправдиво" характеризуючи дитячі роки не за спогадами автора, а на основі здогадів за нібито автобіографічними оповіданнями про малого Мирона. Не сприйняв також Франко запозиченої в С. Єфремова різкої оцінки його ранньої поезії та повісті "Петрії і Довбушуки".

Резонансною щодо сприйняття Франка, особливо в польській пресі [3, 23-24], стала публікація "Адам Міцкевич. Wielka Utrata, історична драма з років 1831 – 1832. З додатком життєпису А. Міцкевича та вибору його поезії у перекладі на українську мову видав д-р Іван Франко" (Львів, 1914). Вона викликала негативну оцінку фахівців, оскільки ця драма насправді не належала А. Міцкевичу.

Отже, прижиттєве франкознавство мало здебільшого спорадичний, ситуативний характер – повідомлення про публікації художніх творів та критичні відгуки на них, рецензії на наукові праці, інформативно-біографічні та ювілейні матеріали тощо. Однією з основних проблем на цьому етапі осмислення постаті Франка стала колізія поета-суспільника, агітатора, "каменяра поступу" і власне поета, художника слова. Водночас у працях таких дослідників, як О. Огоновський, М. Павлик, С. Єфремов, А. Крушельницький, М. Євшан помітне прагнення до систематизації відомостей про письменника, зрозуміння його життя і творчості як явища цілісного й непроминального в українському літературному процесі.

На думку Я. Гординського, “властиве франкознавство” стає можливим тоді, коли спадщина Франка постає в завершеному вигляді, тобто від часу смерті письменника. На цю подію найбільше відгуків з’явилося в німецькомовній пресі, відтак – в українській, польській, російській, чеській, хорватській, болгарській, угорській, французькій, білоруській. На теренах зарубіжжя, хоч порівняно не дуже активно, зацікавленню Франком сприяли також переклади його творів, зокрема, німецькою, російською (“Мойсей”, пер. П. Дятлова), англійською (“Abu Kassim’s Slippers”, пер. В. Семенини), польською, французькою (“Le petit Myron”, пер. Г. Келлера), італійською, шведською мовами тощо. А загалом упродовж двадцятиріччя, починаючи з 1916 р., в українських і зарубіжних виданнях було опубліковано понад дві тисячі праць, серед яких переважають часописні статті, присвяти пам’яті поета, спогади, вірші на його честь та ін.

На цьому етапі франкознавство розвивається в кількох напрямках, а саме: відтворення життєпису письменника, осмислення його світогляду в певні періоди діяльності, дослідження поетичної творчості, видання художньої спадщини, першопублікація творів, архівних матеріалів, листування, перекладацька діяльність, бібліографія та ін. З’являються також дослідження узагальнюючого плану, як-то стаття І. Свенцицького “Іван Франко” (“Украинская жизнь”. – 1916. – Кн. 10-11. – С. 19-42), у якій, крім загальної характеристики творчості, порушені питання ставлення Франка до поляків, Росії і слов’ян, “публіцист і критик”, “Франко і Драгоманов”, значення наукового доробку Франка в українознавстві. У невеликому нарисі “Іван Франко. Про життя його і діло” (Пб., 1916. – 48 с.; вид. 2-е. – К., 1919. – 64 с.), особливо в його розширеному й доповненому варіанті “Іван Франко: Критично-біографічний нарис” (К., 1926. – 250 с.), С. Єфремов окреслював життєпис митця під гаслами “Співець боротьби і праці”, “З собою самим на війні”, “Пролог – не епілог”, дотримуючись здебільшого науково-популярного стилю та публіцистичного способу інтерпретації творчості письменника. Цей стиль домінує також у публікаціях В. Сімовича, П. Кияниці, М. Цеглинського, І. Ткаченка та ін.

Слід зазначити, що від початку 1920-х рр. з іменем Франка починає тісно пов’язуватися метафора каменяряства: “Каменярь соціалізму” (В. Дорошенко, А. Річицький), “Великий Каменярь” (А. Лотоцький, В. Десняк, М. Вергун, М. Марусик), “Велет розуму і чину” (В. Дорошенко), “Великий Учитель” (О. Грицай), “Творець-велет” (П. Лисяк), “Великий Революціонер” (П. Бунак, псевд. Любомир), “перший пролетарський письменник” (П. Гострий), “Мойсей” (І. Квасниця). У працях такого спрямування здебільшого превалював ліричний і публіцистичний пафос, що часто заступав шлях до об’єктивного висвітлення матеріалу й засвідчував виразну “схильність до легендарності” (Я. Гординський) у висвітленні постаті митця. Поряд із цим виникає проблема “культу Франка” (В. Дорошенко). А в тлумаченнях деяких католицьких видань (“Нова зоря”. – 1926. – №40. – 17 жовт.) Франко постає як “чистої крові атеїст і матеріаліст”, який, отже, не може бути предметом захоплення для української суспільності. Із низкою статей на цю тему виступив, зокрема, О. Назарук [див.: 3, №№356-358, 572-574, 577]. Згодом, у повоєнному літературознавстві, питання атеїзму й матеріалізму письменника зазвучить по-новому, набуваючи значення офіційної ідеологічної доктрини.

Самий термін “франкознавство” з’являється в середині 1920-х рр. у статті М. Возняка “На порозі студій над Франком” (Діло. – 1925. – №118). Із цього часу, власне, дослідження Франка поступово набуває ознак певної впорядкованості й у плані систематичності, і як окрема галузь українського літературознавства. Вагомим фактором цього процесу стало насамперед 30-томне видання творів Франка, підготовлене до друку І. Лизанівським і здійснене в 1924–1929 рр.

у Харкові за загальною редакцією С. Пилипенка. Воно вміщувало всі відомі оповідання письменника (93 назви), вісім повістей, драматичні твори, поезію, розвідки “Із секретів поетичної творчості”, “Молода Україна”, літературно-критичні статті, “Нарис історії української літератури”, вибрані публіцистичні статті та невідому повість “Лель і Полель” (з передмовою М. Возняка). Хоч, звісно, видання не охоплювало всю творчість Франка, а в текстологічному сенсі мало серйозні вади (змодернізований правопис, скупий, а інколи помилковий коментар, невиправдане втручання в авторський текст, особливо віршованих творів, що деколи порушувало їх риму й ритміку), проте воно було достатньо репрезентативним як найповніше на той час, відкриваючи перспективу для нових досліджень і ширших поглядів на творчу спадщину письменника.

Важливу роль у систематизації знань про Франка відігравали бібліографічні покажчики його творів та праць про нього. Найповніший із них на цей час належить В. Дорошенку, виданий у Львові Бібліографічною комісією Наукового товариства імені Шевченка під назвою “Спис творів Івана Франка з додатком статей про нього і рецензій на його писання” (1918. – Вип. I; 1930. – Вип. II). Він містить 3607 позицій без врахування рецензій і статей. У ж. “Червоний шлях” (1926) було опубліковано також частину бібліографії (за ред. К. Довганя), підготовленої Українським науково-дослідним інститутом книгознавства, зокрема “Статті літературні, критика й рецензії” та “Статті публіцистичні й літературно-наукові” загальною кількістю 616 позицій. Серед помітніших матеріалів слід назвати також публікації М. Биковця “Що видано з творів Ів. Франка на Радянській Україні” (Плужанин. – 1926. – №4-5. – С. 35-36) та О. Парадиського “Літературно-поетична творчість Ів. Франка: (Бібліографічна нотатка)” (Зоря [Катеринослав]. – 1926. – №17. – С. 5-7), здійснений І. Бриком бібліографічний огляд праць Франка про чеську літературу та критичних праць чеських авторів про нього (“Slovansky přehled”. – 1926. – №7. – С. 489-496; №8. – С. 594-602), а також бібліографічні додатки до окремих праць, збірників та хрестоматій.

Цікавий матеріал для життєпису Франка подають спогади, що час від часу з’являлися у періодичній пресі, у збірнику “Спомини про Івана Франка” (Львів, 1926. – 91 с.) та ін. Найґрунтовніші з них належать М. Грушевському і М. Мочульському.

Одна з особливостей тогочасного франкознавства – здебільшого зосередженість на окремих ділянках Франкової творчості. Крім біографічно-інформативних матеріалів, привертають увагу дослідження поетичної творчості (П. Филипович, М. Музичка, М. Зеров, І. Костельник, М. Гнатишак, Д. Козій, Л. Луців), поем “Смерть Каїна” (П. Филипович), “Іван Вишенський” (В. Щурат), “Мойсей” (Л. Білецький, М. Гордієвський, Р. Сказинський), прози (А. Крушельницький, О. Дорошкевич, О. Панасюк, О. Полторацький, Є. Ненадкевич, П. Коструба, М. Степняк, П. Волинський), драматургії (Я. Мамонтов, Д. Сірий, О. Грицай), наукової діяльності (І. Айзеншток, Д. Багалій), літературно-критичних поглядів (К. Довгань), теми “Франко і зарубіжні письменники” (М. Степняк, Г. Омельченко, Л. Рублевська, О. Білецький, І. Брик, Й. Луців, О. Бургардт) тощо. З’являються також нові теми: мова творів Франка (Ст. Смаль-Стоцький), “Франко і читач” (Є. Ненадкевич), образи жінки (М. Рудницький, Я. Лагодинська), євреїв і єврейства (П. Кудрявцев) у творчості письменника, вивчення Франка у школі (А. Шевчук, Є. Троцюк), перекладацтво (М. Семенів, Я. Гординський, О. Бургардт) та ін.

Водночас одним із провідних залишається питання світогляду Франка, зокрема його суспільно-політичних поглядів, участі в радикальному русі та соціалістичних процесах, ставлення до релігії, тлумачення марксизму тощо.

У кінці 1920-х – на початку 1930-х років ці питання набувають нових відтінків: якщо прижиттєва критика тлумачила їх як надмірне захоплення матеріалізмом та соціалістичними ідеями, то тепер – як недостатнє розуміння основоположних ідей марксизму. Показовий у цьому плані збірник “Суспільно-політичні погляди Івана Франка в світлі його творів і листування: Збірна студія / За заг. ред. К. Осипа та А. Березовського. – Харків: “Рух”, 1932. – 200 с.” Праця ґрунтується на багатому фактичному матеріалі і складається з двадцяти розділів, назви яких достатньо промовисті, зокрема: “З університету до в’язниці. Франко з робітниками. На поліційному налігачі”, “Погляди Франка-соціаліста на історичний процес”, “Франко-атеїст”, “Соціалістичний світогляд Франка. Відірвання Франка від міста й робітничого життя”, “Вплив буржуазної ідеології на національні погляди”, “Конфлікт з буржуазним оточенням. Критика марксизму від Франка”, “Між матеріалізмом та ідеалізмом. Під впливом буржуазної соціології. За етичний соціалізм” та ін. Хоч згодом подібне маркування у висвітленні поглядів Франка стали розглядати як вияв вульгарного соціологізму, проте саме у працях такого спрямування були закладені основи, що визначили “методологію” усього наступного франкознавства, а саме: “балансування” між матеріалізмом і ідеалізмом, революційним демократизмом і буржуазним націоналізмом, критичним реалізмом і романтизмом.

Важливу роль у становленні франкознавства відіграв М. Возняк, якого по праву вважають “фундатором українського франкознавства” (І. Денисюк). Він один із перших розпочав роботу з архівом письменника та зосередився на пошуках, вивченні й публікації невідомих матеріалів. Ним були оприлюднені документи про народження й освіту Франка, тексти двох його автобіографій, такі твори, як “Святий Валентій”, “Терен у нозі”, “Не спитавши броду”, “Лель і Полель”, “Три князі на один престол”, листування Франка з М. Драгомановим, І. Нечуєм-Левицьким, О. Кониським, О. Партицьким, В. Левицьким та чимало інших матеріалів. Готуючи до друку ці твори, М. Возняк, по суті, започаткував основи персональної текстології Франка, згодом узагальнивши свій досвід у статті “Про принципи видання творів І. Франка” (Вісник Акад наук УРСР. – 1951. – №7. – С. 48-60). Більшість праць М. Возняка стосуються “доби радикалізму” у творчій біографії Франка, а отже, в основному таких питань, як вивчення життєпису письменника (перша любов Франка, арешти та ін.), зацікавленість ідеями соціалізму, переклади з К. Маркса і Ф. Енгельса, участь у радикальному русі та виборах до австрійського парламенту, перипетії у зв’язку з появою статей “Ein Dichter des Verrates” та “Дещо про себе самого”, Франко і Драгоманов, співпраця в галицьких та польських часописах, період “Літературно-наукового вісника”, публіцистична діяльність тощо. Загалом франкознавчий доробок ученого складає понад сотню публікацій. Вибіркове зібрання праць дослідника побачило світ у трьох збірниках, опублікованих уже після його смерті, а саме: “Нариси про світогляд Івана Франка” (Львів, 1955. – 194 с.), “З життя і творчості Івана Франка” (К., 1955. – 304 с.), “Велетень думки і праці: Шлях життя і боротьби Івана Франка” (Львів, 1958. – 402 с.). Слід зазначити, що у процесі підготовки цих видань до друку тексти М. Возняка зазнали значного “редагування” [докл. див.: 6, 97-178], особливо ті, що стосувалися критичного ставлення Франка до марксистського вчення та ідеалів соціалізму.

Першим історіографічним узагальненням набутків франкознавства за період до початку 1930-х рр. стала брошура Я. Гординського “Сучасне франкознавство (1916–1932)” (Львів, 1933). Розглянувши основні праці та систематизувавши їх за напрямками досліджень, автор доходить висновку, що на цьому етапі становлення для франкознавства характерні “дуже нерівномірне темпо й повна

випадковість” у висвітленні постаті письменника. Увага дослідників здебільшого зосереджена на поетичній творчості та публіцистиці (передусім у контексті суспільно-політичних поглядів), зроблено певні кроки щодо видання творів, зокрема й архівних матеріалів, бібліографії, дослідження окремих тем і періодів життєпису, проте проза, драматургія, перекладацтво, наукова спадщина, біографія, літературознавство, мовно-стилістична проблематика, поетика та інші ділянки життя й діяльності Франка опрацьовані “дуже уривчасто”, що, отже, вказує на “незорованість” франкознавства та неповноту уявленнь про спадщину письменника як цілісного явища.

Починаючи з 1930-х рр., з іменами репресованих С. Єфремова, П. Филиповича, М. Драй-Хмари, Є. Ненадкевича, А. Музички франкознавство втрачає провідних дослідників. Натомість значне місце тепер посідають газетні й журнальні статті й замітки інформативно-популяризаторського плану, пов’язані з агітаційно-пропагандистськими закликами, ювілейними заходами, краєзнавчою й літературно-меморіальною тематикою тощо. У франкознавстві з’являються нові імена, а саме: О. Білецький, Є. Кирилюк, Ю. Кобилецький, М. Пархоменко, С. Шаховський, О. Білоус, Я. Білоштан, О. Мороз, М. Матвійчук, І. Пільгук, О. Борщаківський та ін. Продовжують публікувати свої праці М. Возняк, І. Айзеншток, М. Рудницький, К. Студинський.

Одним із провідних напрямків “офіційного” літературознавства в цей час стає формування основних франкознавчих стереотипів на основі “марксо-ленінської” методології. За своїм світоглядом Франко наближався до марксизму (хоч і не зрозумів до кінця основного в ньому – вчення про диктатуру пролетаріату); основне питання естетики – стосунок мистецтва до дійсності – трактував як матеріаліст, сприйнявши основні положення ідеології російських революціонерів-демократів В. Белінського, М. Чернишевського, М. Добролюбова та розвиваючи їх у напрямку марксизму; був яскравим представником “революційно-демократичної естетики” і “критичного реалізму”, сповідуючи їх основні принципи – ідейність, народність, класовість, партійність літератури; найповніше засади цієї естетики сформулював у статті “Література, її завдання і найважливіші ціхи”; вів активну боротьбу проти ідеалістичних теорій, декадентства, формалізму, естетства, а також проти представників буржуазного націоналізму й космополітизму (М. Драгоманова); наголошував на суспільному, виховному значенні літератури та рішуче виступав проти занепадницьких, реакційних, антинародних течій; був гарячим поборником дружби російського й українського народів та закликав орієнтуватися на передову російську літературу, наснажену революційно-визвольними ідеями; своєю діяльністю і творчістю підготував ґрунт для передової української радянської літератури, – ось ті основні складники ідейно-естетичного канону, що визначили зміст франкознавчих студій, починаючи від 1930–1940-х рр.

Формуванню цих стереотипів сприяли, зокрема, статті В. Гуфельда “Іван Франко і модерністи” (Літературна критика. – 1940. – №10. – С. 3-31) та Є. Кирилюка “Реалізм Франка” (Українська література. – 1943. – №12. – С. 83-99) і “З вершин і низин” Івана Франка як новий етап у розвитку української поезії (до 30-ліття від дня смерті письменника) (Вісті АН УРСР. – 1946. – №5-6 (123-124). – С. 69-85), а своєрідним узагальненням й остаточним формулюванням принципів революційно-демократичної естетики письменника стала стаття М. Гончаренка “Естетичні погляди І. Я. Франка” (Вісник АН УРСР. – 1950. – №10 (167). – С. 37-47). Опублікована в академічному виданні, ця стаття відображала положення офіційної ідеологічної доктрини, сформульованої в постанові ЦК КП(б)У (1947), та, отже, окреслювала ідейно-естетичні орієнтири в дослідженні творчості Франка.

Показова низка дисертаційних робіт, захищених упродовж 1946–1950-х років [див.: 5, 185-208]. За незначними винятками (дисертації З. Мороза, Л. Махновця, М. Нечиталюка, М. Години), більшість із них мала виразну ідеологічну зорієнтованість не лише за тематикою на зразок “боротьба Франка за реалізм і народність” (Ф. Поліщук, Я. Білоштан), “соціалістичний світогляд письменника” (К. Маренко), “роль фольклору у формуванні критичного реалізму Франка” (О. Дей), “Франко і російська література” (М. Пархоменко, М. Климаць), а насамперед за змістом, навіть у випадках, коли йшлося про літературознавчі теми, як-то поетична творчість (Ю. Кобилецький), поеми (В. Кобринський), “Борислав сміється” (М. Походзіло), “Мій Ізмарагд” (О. Мороз), не кажучи вже про літературно-критичні (Г. Сидоренко), філософські і суспільно-політичні (О. Білоус), економічні (М. Вайнберг) погляди письменника. До того ж серед найбільш дискусійних постають такі питання, як вплив Шекспіра і Шиллера на драматургічне мистецтво Франка, спрощений підхід в оцінці світогляду письменника і приписування йому положень, відкритих лише у працях В. І. Леніна, надто прямолінійне висвітлення впливу М. Чернишевського на творчість Франка тощо, а серед найактуальніших (крім справді актуальних: створення наукової біографії, дослідження зв’язків із літературами слов’янських народів, характеристика наукової, видавничої, перекладацької, журналістської діяльності) – всебічне дослідження реалізму письменника, його атеїстичних переконань, непримиренної боротьби з ідеологією буржуазного націоналізму й космополітизму та ін.

Наставала епоха радянського франкознавства...

ЛІТЕРАТУРА

1. *Возняк М.* Житє і значінне Івана Франка. – Львів, 1913.
2. *Євшан М.* Критика. Літературознавство. Естетика / Упор., передм. та прим. Н. Шумило. – К.: Основи, 1998.
3. *Луцишин О., Мороз М.* Заборонене франкознавство. 1885–1988: Мат. до бібліографії критичної літератури про Івана Франка. – Л., 2006.
4. *Мороз О.* Семінарій. – Вид. друге, доп. і переробл. – К.: Вища школа, 1977.
5. *Мороз О., Дей О.* До питання про вивчення спадщини Івана Франка // *Іван Франко*. Статті і матеріали: Зб. третій. 1951–1952. – Вид-во Харків. держ. ун-ту, 1952.
6. *Нечиталюк М.* “Честь праці”: Академік Михайло Возняк у спогадах і публікаціях. – Львів, 2000.
7. *Огоновський О.* Історія літератури руської. – Львів, 1893. – Ч. III, Відділ 2.
8. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1976. – Т. 5.
9. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 39.
10. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 48.
11. *Франко І.* Зібр. тв.: У 50 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 49.
12. *Ярема Я.* Франкознавчі студії / Упор. С. Яреми. – Львів, 2007.

Отримано 15 вересня 2015 р.

м. Київ

